

Prof. Dr. Walter Asmus: 35 jaar Herbart-studie

De laatste twintig jaar constateert men in de Duitse pedagogische literatuur een aantal publicaties (boeken, tijdschriftartikelen, dissertaties) over de persoon en de leer van Herbart. Wat bij de lectuur hiervan spontaan opvalt, is de rehabiliterende tendens. Als Herbart in 1841 in Göttingen sterft is zijn filosofie en a fortiori zijn pedagogische theorie gedoemd om met de persoon te verdwijnen. Nochtans ontstaat vrijwel onmiddellijk na zijn dood, bij enkele van zijn studenten interesse voor zijn filosofisch werk (H. G. Brzoska en K. V. Stoy in Jena; G. Schilling in Giessen; M. Gregor en G. F. Taute in Königsberg; F. Lott in Wenen; E. Bobrik in Zürich; K. S. Cornelius in Halle; L. von Strümpell in Leipzig). Reeds in 1842-43 noteren we de uitgave van het filosofisch werk van Herbart (G. Hartenstein). Ook voor zijn pedagogisch werk noteren we belangstelling (K. V. Stoy; L. von Strümpell; Th. Waitz in Marburg). Op dit aspect spitst de aandacht zich trouwens meer en meer toe (we vermelden slechts T. Ziller, W. Rein, Th. Fritsch, O. Willmann). Wat deze pedagogen – Herbartianen genoemd – dachten en deden, is bij het begin van onze eeuw overgekomen als de leer van Herbart. Ten onrechte, aangezien er heel wat aan 'hineininterpretierung' werd gedaan¹. Met de Reformpedagogiek is de kritiek losgekomen op Herbart en de Herbartianen (treffend is de kritiek van P. Natorp). Zonder nuanceren werd Herbart mét het Herbartianisme afgeschreven. In dit anti-Herbartiaanse klimaat verwondert het wel H. Nohl op het Reformpedagogisch Congres in Göttingen (1948)

te horen verklaren: '... wir glauben, dass Herbart noch lebendig ist und gerade in unserer pädagogischen Lage zur neuen Frage gemacht werden muss'². Nohl geloofde in een 'Herbart-Renaissance'. Hoe dan ook, er werd en wordt in Duitsland aan Herbart-studie gedaan met de bedoeling de volledige, originele Herbart-theorie tegenover de eenzijdige, vertekende interpretatie van Herbartianen en Reformpedagogen te plaatsen³. In deze tendens is het werk van Walter Asmus op dit ogenblik bijzonder betekenisvol. Vertrekkend van een biografische schets willen wij de inhoud en de waarde van zijn Herbart-studie belichten.

1. *Biografie*

Asmus is Noordduitser. Van jongs af gericht op het onderwijs, heeft hij een rijke ervaring opgedaan in de verschillende onderwijsniveaus. In 1903 wordt hij geboren in Neumünster (Holstein). Als vijftienjarige knaap begint hij in 1918 zijn opleiding tot leraar aan het Präparandenanstalt en het Lehrerseminar⁴ in Rendsburg. Als hij in 1923 afstudeert, zijn betrekkingen eerder schaars t.g.v. een slecht onderwijsbeleid. Daardoor wordt hij privé-leraar voor een viertal kinderen eerst in Marnitz bij Parchim, dan in Dingelstedt bij Halberstadt.

In 1927 komt Asmus in het openbaar onderwijs terecht. Het wordt een zoeken naar bestaanszekerheid als leraar aan Gymnasium of aan Realschule, nu weer hier dan weer daar (Blanckese, Tinglev in Denemarken, Altona, Heide in

Holstein, Kiel). Maar Asmus wil de weg van de universitaire studie en carrière op. Naast zijn taak als leraar begint hij zijn studie aan de universiteit, eerst in Hamburg (1929), later in Kiel (1930).

In Hamburg maakt Asmus kennis met het Kantiaanse denken in de persoon van Ernst Cassirer. In Kiel komt Asmus in contact met de Hegeliaan Richard Kroner. Hij studeert er verder antropologie bij Aichel, geschiedenis bij Scheel, psychologie bij W. Stern en de Ganzheitspsycholoog J. Wittmann. Erich Weniger, bij wie hij pedagogiek studeert, heeft echter weinig invloed op hem. In 1933 promoveert hij op een proefschrift 'Pestalozzis Theorie der Menschenführung'⁵ o.l.v. de Jood Kroner. Als zijn promotor kort daarop ontslagen wordt aan de universiteit en Asmus clandestien handtekeningen verzamelt om Kroner in zijn functie te herstellen, geraakt Asmus in conflict met de nationaal-socialistische studentenvereniging en de academische overheid. De pas naar de universitaire carrière is daarmee voorlopig afgesneden. Asmus wordt in het lager onderwijs geplaatst onder de veilige blik van het nationaal-socialistische departement. Hij komt terecht in Garbek bij Bad Segeberg, in Wyk (Föhr) en op Helgoland.

In 1938 wordt Asmus docent aan de Hochschule für Lehrerbildung in Elbing (Polen). Hij bestudeert er met zijn studenten Herbarts 'Hauslehrerberichte' en de 'Allgemeine Pädagogik'. Dit wordt meteen de start voor een jarenlange Herbart-studie. De oorlog breekt intussen uit en legt alle activiteiten stil.

Op 1 april 1946 begint Asmus' academische loopbaan definitief: hij is werkzaam aan de Pädagogische Hochschule in Flensburg, eerst als docent, het jaar daarop als hoogleraar. In 1950 wordt hij directeur en hoogleraar aan het Pädagogische Institut in Weilburg/Lahn. Vier jaar later wordt hij gewoon hoogleraar aan het Pädagogische Institut Darmstadt - Jugenheim (Bergstrasse). In 1964 tenslotte volgt zijn promotie tot gewoon hoogleraar in de pedagogiek aan de Justus-Liebig-Universität in Giessen en tot directeur van het Seminar für Erziehungs- und Bildungswesen. Een blik op de titels van de

cursussen en seminaries gedurende de laatste jaren, concretiseert Asmus' pedagogische activiteiten:

- Inleiding in de pedagogiek
- Problemen in verband met opvoedbaarheid
- De problematiek van de opvoedingsmiddelen
- Didactische stromingen
- Geschiedenis van opvoeding en vorming van het begin van de moderne tijden tot nu
- De ontwikkeling in Herbarts persoonlijkheid en pedagogiek
- Nieuwe interpretatie van Herbarts pedagogiek
- Herbarts didactiek
- Herbarts orthopedagogische opvattingen

Sedert 1971 is Walter Asmus emeritus geworden. Als spreker is hij nog even briljant, vlot en boeiend; als gastheer is hij vriendelijk en eenvoudig. Aan de Eichendorffring 154 te Giessen, op enkele kilometers van de universitaire campus, mochten we hem meermaals ontmoeten in zijn sobere maar smaakvol ingerichte flat. Hier ademt Herbart nog: op de boekenkast een afgietsel vande Herbart-buste zoals ze ontworpen door Heidel en gebeeldhouwd door Marger te zien is in Oldenburg, Herbarts geboortestad; aan de muur een originele afdruk van het Herbart-portret van C. Braun; op de schrijftafel de originele pasteltekening van de jonge Herbart en verder Herbarts schrijfgerei: inktpot en pennen, een erfenis die, op uitdrukkelijk verzoek van Frau Herbart, steeds in handen is gebleven van enkele Herbartianen (Drobisch, Flügel, E. Haase) en sinds augustus 1959 in het bezit is van Prof. Asmus.

II. Herbart-studie

A. In de ontwikkeling van Asmus' wetenschappelijke interesse valt onmiddellijk het volgende op: aanvankelijk richt zijn belangstelling zich, onder invloed van Kroner, op Pestalozzi (A1). Op dat ogenblik heeft men in Duitsland meer oog voor Pestalozzi en Fröbel dan voor Herbart. In die zin noteren we dan ook enkele artikels

over deze twee klassiekers van de pedagogiek (C1, C2, C3, C5, C7, C19, C23).

Niet zijn opleiding, maar zelfstudie en eigen ervaring brengen Asmus tot de 'originiele' Herbart. Het Lehrerseminar in Rendsburg en de universiteiten van Hamburg en Kiel boden hem slechts een eenzijdig en vertekend Herbart-beeld.

In Elbing (1938) ontdekt Asmus voor het eerst Herbart, als hij met zijn studenten de 'Hauslehrerberichte' en de 'Allgemeine Pädagogik' leest en bestudeert. Hier meent Asmus een pedagogische natuur te hebben gevonden.

'Wat trok mij dan zo speciaal aan bij Herbart? Vooreerst zijn persoonlijke filosofische visie, zijn zin voor exactheid en voor de pluriformiteit van de werkelijkheid, zijn haarfijne analyses en taal-kundige nuances. Verder was er wel een gelijkenis inzake persoonlijk levenslot: mijn loopbaan werd geboycot door het nationaal-socialisme, zoals Herbart met zijn collega's en studenten in 1819 onder strenge politiebewaking werd geplaatst door Metternich. Tenslotte merk ik een parallel inzake uiterlijke levensomstandigheden. Herbart schrijft dat hij als leerling van de hoogste gymnasiumklas reeds les gaf; ik gaf als Rendsburger student hulp aan enkele scholieren. Herbart werd preceptor van drie adellijke kinderen in Bern; ik was als twintigjarige privé-leraar van vier kinderen. Herbart begon zijn academische loopbaan in Göttingen en beëindigde ze er na een periode in Königsberg; mijn zwerftocht begon in Noord-Duitsland en ik keerde er na enkele jaren in het verre oostelijke Elbing terug aan de Pädagogische Hochschule in Flensburg.

Mijn zin voor waarheid en rechtvaardigheid dreef me er wellicht toe de strijd aan te binden tegen de eenzijdige, intellectualistische interpretatie van de pedagogische leer van Herbart. Want in de taal en de uitdrukkingwijze van Herbart zit werkelijk een gevaar voor verkeerde interpretatie. Herbart vat de ganse waarheid nooit samen in één zin. Daarvoor is de realiteit te complex. Men vat Herbart dus niet door enkele slagzinnen uit hun context te halen. Tegenover bijvoorbeeld een aantal uitspraken die zouden

kunnen wijzen op een eenzijdig intellectualisme (zoals: 'Und ich gestehle gleich hier, keinen Begriff zu haben von Erziehung ohne Unterricht, sowie ich rückwärts, . . ., keinen Unterricht anerkenne, der nicht erzieht.') kan men evenveel uitspraken plaatsen die wijzen op de irrationele waarden in het opvoedingsproces (zoals: 'Die Erhebung des Geistes im wirklich heissen Kampf fürs Vaterland ist selbst für die Charakterbildung unendlich mehr wert als alles, was Lehre und Unterricht jemals leisten können.')

In 1941 publiceert Asmus een eerste artikel over Herbart (C4), dat door de oorlogsomstandigheden niet wordt opgemerkt en in 1948 opnieuw verschijnt (C17). Hierin wijst hij o.a. op de behoefte aan een degelijke Herbart-biografie. Na de wereldoorlog begint Asmus dus uitgebreid archiefonderzoek. We kunnen zijn studie bijna op de voet volgen (C10, C20, C30, B5, C37, C38, C40, C41, B7, B12, B19, B21). De synthese ervan vinden we in de tweedelige Herbart-biografie die in 1968-70 wordt gepubliceerd (A10, A11).

Er wacht nog een andere taak. In de anti-Herbartiaanse tendens van de eerste helft der twintigste eeuw verwondert het niet, dat voor het laatst in 1913-19 het volledige pedagogisch werk van Herbart wordt gepubliceerd (O. Willmann en Th. Fritsch). Men is dus wel aan een heruitgave toe. In 1964-65 publiceert Asmus Herbarts pedagogisch werk (3 delen) hoofdzakelijk in chronologische volgorde (A5, A6, A7).

De Herbartiaanse interpretatie van Herbarts leer en de reactie van de Reformpedagogiek daarop, hebben een aantal verkeerde opvattingen doen ontstaan, die Asmus gepoogd heeft met teksten te weerleggen. De opvatting van de 'wereldvreemde' en 'politiek-niet-geëngageerde' Herbart ontzenuwt hij in zijn artikel 'Der politische Herbart' (C18). Ook de stelling dat Herbart de klassieker is van de 'middellijke opvoeding' tegenover Pestalozzi als de pedagoog van de 'onmiddellijke opvoeding' kan Asmus evenmin onderschrijven (C24, C28, C31, C35, B25).

Vermelden wij tenslotte nog twee meer popu-

laire werkjes: 'Der menschliche Herbart' (A9) en 'Herbart in seiner und in unserer Zeit' (A12).

B. Een korte bezinning op Asmus' werk vraagt onmiddellijk de aandacht voor enkele waardevolle elementen.

Om te beginnen constateren we, dat hij in Duitsland als eerste zich duidelijk afzet tegen de gangbare opinie over Herbart. In 1941, zeven jaar vóór de oproep van Nohl, schrijft Asmus een opvallend artikel: 'Der unbekante Herbart' (C4). Hij begint zo: 'Die Stunde der unbefangenen Würdigung von Herbarts Person und Lehre ist gekommen' (p. 113). Als we momenteel van een Herbart-Renaissance mogen spreken in Duitsland, dan heeft Asmus voorzeker de eerste stap in die richting gezet. Maar hij heeft er meer gezet. Hij bezorgde ons een unieke Herbart-biografie; daarover is men het in pedagogische kringen onverdeeld eens. Dolch noemde het de 'wel voor altijd maatgevende biografie over Herbart'.

Wij vermelden verder het belang van de publikatie van Herbarts pedagogisch oeuvre. Voor verder spuurwerk is het een bijzonder bruikbaar instrument, vooral door de talrijke verklarende voetnoten, de bibliografie en het persoons- en zaakregister.

Zijn Herbart-interpretatie is eveneens bijzonder boeiend. Hij probeert Herbart te begrijpen vanuit zijn tijd; vandaar het uitgebreide archiefonderzoek. Hij beklemtoont de ervaringsbasis van waaruit Herbart zijn theorie heeft opgebouwd (huisleraarpraxis in Bern; didactisch instituut in Königsberg). Hij ziet geen 'onsystematische Herbart', zoals Caselmann meent: er is nl. geen tegenstelling tussen opvoedingspraxis en opvoedingstheorie. Hij onderscheidt duidelijk de leer van Herbart van de interpretatie door de Herbartianen. Herbart is volgens hem ook nu nog actueel met o.a. zijn opvatting over 'Bildsamkeit', 'Interesse', functionele opvoeding, 'opvoedend onderwijs' het verloop van leer- en onderwijsproces.

Asmus heeft zich tot taak gesteld deze gedachten te verspreiden. Een overzicht van de bibliografie toont al dadelijk dat hij zich niet beperkt

tot één pedagogisch tijdschrift noch tot één uitgeverij. Ieder heeft immers zijn eigen lezerskring. In de pedagogische wereld is de opinie er wel door veranderd.

De Herbart-interesse en -studie heeft zich ook buiten Duitsland op enkele punten vastgezet: Italië (Bellerate, Rome), Nederland (Strasser en Monshouwer, Nijmegen), België (Martens, Haasdonk), Zweden (Sjöstrand, Uppsala), Rusland (Oissar, Tallinn), Amerika (Dunkel, Chicago), Japan (Nakamori, Tokio; Koretune, Hiroshima). De bron hiervan ligt in Duitsland.

De voor dit jaar geplande feestbundel 'Grundfragen der Lehrerbildung' met drie reeksen artikelen: lerarenopleiding, filosofische problemen, Herbart-onderzoek⁷ betekent voor Asmus ongetwijfeld een bekroning van zijn werk.

C. MARTENS

Noten

1. We willen er terloops op wijzen dat Stoy door Ziller uit de 'Verein für wissenschaftliche Pädagogik' werd verwijderd. Stoy wilde dichter bij de originele Herbart blijven. Ook Von Strümpell wijst op een vertekening van Herbarts leer door Ziller. Het kamp der Herbartianen was dus zelf niet onverdeeld.
2. H. Nohl, *Die Pädagogik Herbarts*. (Kleine Pädagogische Texte. Vol. 25) Weinheim, Beltz, 1963⁵, p. III.
3. Slechts enkele namen: D. Benner, J. Blass, A. Brückmann, A. Buss, C. Caselmann, H. Döpp-Vorwald, E. Geissler, W. Klafki, G. Knell, B. Schwenk, F. Seidenfaden, R. Lochner, H. Pohl, F. Pfeffer, W. Schmied-Kowarzik, J. Schmitz.
4. Präparandenanstalt en Lehrerseminar kunnen best vergeleken worden met de normaalscholen in België vóór de hervorming tot pedagogisch hoger onderwijs), en met de kweekscholen in Nederland (thans Pedagogische Akademie).
5. Zie in de bibliografie onder A1. Dit betekent: afzonderlijke publikatie nr. 1. Verder in de tekst zullen wij voortaan op deze wijze naar de bibliografie achteraan verwijzen.
6. W. Asmus, *Wie ich zu Herbart fand*. *Oldenburgisches Schulblatt*, 1968, beperkte synthese van p. 46-49.

7. Met medewerking o.a. van: B. Bellerate, J. Blass, H. Döpp-Vorwald, H. Dunkel, E. Geissler, B. Gerner, A. Hemberger, F. Jacobs, G. Knell, C. Martens, J. Muth, A. Monshouwer, Z. Nakamori, E. Oissar, F. Pfeffer, H. E. Pohl, W. Rausch, A. Reble, J. Schmitz.

Bibliografie van Asmus' publikaties

A. Afzonderlijke publikaties

1. *Pestalozzis Theorie der Menschenführung*. (Neue Deutsche Forschungen. Abteilung Pädagogik. Vol. 1.) Berlin, Juncker & Dünnhaupt, 1934, 99 pp.
2. *Lehrplan für den englischen Unterricht an den Mittelschulen Schleswig-Holsteins*. Schleswig, Bergas, 1946.
3. *Die Ganzheit in Wissenschaft und Schule. Festgabe für Johannes Wittmann zum 70. Geburtstag*. Dortmund, Crüwell, 1956, 289 pp.
4. *Erziehung als Beruf und Wissenschaft. Festgabe für Friedrich Trost zum 60. Geburtstag*. Frankfurt, Diesterweg, 1961, 165 pp.
5. *Johann Friedrich Herbart. Pädagogische Schriften. Vol. I: Kleinere pädagogische Schriften*. Düsseldorf-München, Küpper, 1964, 260 pp.
6. *Johann Friedrich Herbart. Pädagogische Schriften. Vol. II: Pädagogische Grundschriften*. Düsseldorf-München, Küpper, 1965, 368 pp.
7. *Johann Friedrich Herbart. Pädagogische Schriften. Vol. III: Pädagogisch-didaktische Schriften*. Düsseldorf-München, Küpper, 1965, 423 pp.
8. *Erziehung und Menschlichkeit. Festgabe für Friedrich Trost zum 65. Geburtstag*. Ratingen, Henn, 1965, 161 pp.
9. *Der 'menschliche' Herbart*. (Pädagogisches Spektrum 2.) Ratingen, Henn, 1967, 67 pp.
10. *Johann Friedrich Herbart. Eine pädagogische Biographie. Vol. I: Der Denker* (Anthropologie und Erziehung 21.) Heidelberg, Quelle und Meyer, 1968, 370 pp.
11. *Johann Friedrich Herbart. Eine pädagogische Biographie. Vol. II: Der Lehrer*. (Anthropologie und Erziehung 22.) Heidelberg, Quelle und Meyer, 1970, 365 pp.
12. *Herbart in seiner und in unserer Zeit*. (Neue pädagogische Bemühungen. Vol. 51.) Essen, Neue Deutsche Schule, 1972, 42 pp.

B. Publikaties in boeken of verzamelwerken

1. Ganzheit als Problem. – In: *Die Ganzheit in Wissenschaft und Schule*. Dortmund, Crüwell, 1956, p. 11–35.
2. Herbart und der Herbartianismus. *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, vol. III, 1959, p. 229–232.
3. Flügel, Otto: Theologe und Philosoph (1842–1914). *Neue Deutsche Biographie*, vol. V, 1961, p. 261.
4. Frick, Otto: Philologe und Pädagoge (1832–1892). *Neue Deutsche Biographie*, vol. V, 1961, p. 431–432.
5. Johann Friedrich Herbart als Jenenser Student. – In: *Erziehung als Beruf und Wissenschaft*. Frankfurt, Diesterweg, 1961, p. 59–76.
6. Glöckner, Gottfried: Theologe und Pädagoge (1861–1932). *Neue Deutsche Biographie*, vol. VI, 1964, p. 462–463.
7. Herbart's Leben und Wirken. – In: *J. F. Herbart. Pädagogische Schriften. Vol. I: Kleinere pädagogische Schriften*. Düsseldorf-München, Küpper, 1964, p. 181–204.
8. Herbart's Lehre von der Erziehung. – In: *J. F. Herbart. Pädagogische Schriften. Vol. II: Pädagogische Grundschriften*. Düsseldorf-München, Küpper, 1965, p. 297–326.
9. Herbart's Pädagogik in ihrer Geschichtlichkeit. – In: *J. F. Herbart. Pädagogische Schriften. Vol. III: Pädagogisch-didaktische Schriften*. Düsseldorf-München, Küpper, 1965, p. 301–326.
10. Zur Lehre der Erziehungswissenschaft am Pädagogischen Institut Darmstadt in Jugenheim. – In: *Erziehung und Menschlichkeit*. Ratingen, Henn, 1965, p. 30–34.
11. Herbart in seinen geisteshistorischen Voraussetzungen und Beziehungen zu den zeitgenössischen Strömungen. – In: *Erziehung und Menschlichkeit*. Ratingen, Henn, 1965, p. 134–153.
12. Johann Michael Herbart 1703–1768. – In: H.-M. Elzer & H. Scheuerl (Eds.), *Pädagogische und didaktische Reflexionen. Festschrift für Martin Rang*. Frankfurt am Main, Diesterweg, 1966, p. 3–18.
13. Griepenkerl, Konrad: Pädagoge (1782–1849). *Neue Deutsche Biographie*, vol. VII, 1966, p. 58.

14. Griepenkerl, Robert: Kunstkritiker und Dramatiker (1816–1868). *Neue Deutsche Biographie*, vol. VII, 1966, p. 58–59.
15. Haase, Ernst, Pädagoge und Mineraloge (1871–1959). *Neue Deutsche Biographie*, vol. VII, 1966, p. 379.
16. Haase, Hermann: Pädagoge (1867–1933). *Neue Deutsche Biographie*, vol. VII, 1966, p. 380.
17. Hartenstein, Gustav: Philosoph (1808–1890). *Neue Deutsche Biographie*, vol. VII, 1966, p. 710.
18. Über Herbarts Pädagogik in ihrer psychologischen Dimension. – In: H. Horn (Ed.), *Psychologie und Pädagogik*. Weinheim, Beltz, 1967, p. 119–134.
19. Herbart als Erzieher und akademischer Lehrer. – In: E. Dauzenroth & E. Geissler, *De Magistro*. Mainz, Grünewald, 1967, p. 199–218.
20. Herbart, Johann Friedrich: Pädagoge und Philosoph (1776–1841). *Neue Deutsche Biographie*, vol. VIII, 1969, p. 572–575.
21. Der Philosoph und Pädagoge J. F. Herbart an der Universität Königsberg während der Befreiungskriege (1813–1815). – In: V.-E. Preusker (Ed.), *Festschrift für Hermann Wandersleb zur Vollendung des 75. Lebensjahres*. Bonn, Deutsches Bundesverlag, 1970, p. 11–24.
22. Artikulation des Unterrichts. *Lexikon der Pädagogik* (Neue Ausgabe), vol. I, 1970, p. 81–82.
23. Formalstufen. *Lexikon der Pädagogik* (Neue Ausgabe), vol. I, 1970, p. 481.
24. Herbart, Johann Friedrich. *Lexikon der Pädagogik* (Neue Ausgabe), vol. II, 1970, p. 216–219.
25. Herbarts Pädagogik des Charakters. – In: B. Gerner (Ed.), *Herbart: Interpretation und Kritik*. München, Ehrenwirth, 1971, p. 69–79.
4. Der unbekannte Herbart. *Der Deutsche Erzieher*, 1941, 113–118.
5. Wie stehen wir zu Pestalozzi? *Der Deutsche Erzieher*, 1942, 25–28.
6. Geschichte und Erziehung. *Der Deutsche Erzieher*, 1942, 49–51.
7. Fröbel und wir. *Der Deutsche Erzieher*, 1942, 60–62.
8. Unterrichtswissenschaft und Unterrichtspraxis. *Der Deutsche Erzieher*, 1942, 67–68.
9. Heinrich Meng: Seelischer Gesundheitsschutz. Basel, 1939. C. W. Beers: Eine Seele, die sich wiederfand. Basel, 1941. *Internat. Zeitschrift für Erziehung*, 1943 (12), 298–299.
10. Johann Michael Herbart: Ein Leben für die Schule. Beitrag zur Schul- und Bildungsgeschichte der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. *Der Deutsche Erzieher*, 1943, 17–23.
11. Theodor Fritzsich: Ein halbes Jahrhundert pädagogischer Forschung. *Internat. Zeitschrift für Erziehung*, 1944 (13), 151–155.
12. Lehrerbildung und Lehrerfortbildung. *Die Schleswig-Holsteinische Schule*, 1947 (1), nr. 3.
13. Das Wesen des Menschen und seine Bildung. *Die Schleswig-Holsteinische Schule*, 1947 (1), nr. 3.
14. Grundgedanken demokratischer Erziehung. *Allgemeine Deutsche Lehrerzeitung*, 1947.
15. Leitgedanken geschichtlicher Erziehung. *Allgemeine Lehrer- und Lehrerinnenverband in der Britischen Zone*. Ronschrijven, maart 1948.
16. Oberschulrat Dr. Theodor Fritzsich 80 Jahre Alt. *Die Schleswig-Holsteinische Schule*, 1948 (2), nr. 9, 6–7.
17. Der unbekannte Herbart. *Pädagogische Rundschau*, 1948 (2), 68–75.
18. Der 'politische' Herbart. *Pädagogische Rundschau*, 1948 (2), 341–350.
19. Der 'logische' Pestalozzi. *Pädagogische Rundschau*, 1948 (2), 528–533.
20. Die Herbarts in Oldenburg. *Oldenburger Jahrbuch*, 1949, (48/49), 11–50.
21. Erziehung zur Persönlichkeit in der Gegenwart. *Die Schleswig-Holsteinische Schule*, 1950 (4), nr. 2, 6–8; nr. 3, 4–5.
22. Die Landschule in unsere Zeit. *Westermanns Päd. Beiträge*, 1950 (2), 289–295.

C. Publikaties in tijdschriften en periodieken

1. Pestalozzi und wir. *Internat. Zeitschrift für Erziehung*, 1937 (6), 87–98.
2. Von Pestalozzi bis Fröbel. *Internat. Zeitschrift für Erziehung*, 1940 (9), 86–100.
3. Neue Schriften über Friedrich Fröbel. *Internat. Zeitschrift für Erziehung*, 1940 (9), 149–152.

23. Pestalozzi, Fröbel und wir. *Pädagogische Rundschau*, 1950 (5), 97–105.
24. Herbarts Pädagogik des Charakters. *Intern. Zeitschrift für Erziehung*, 1950–51 (6), 256–261; 398–402.
25. Thesen zum didaktischen Problem. *Westermanns Päd. Beiträge*, 1951 (3), 54–57.
26. Friedrich Fröbel: zur 100. Wiederkehr seines Todestages. *Westermanns Päd. Beiträge*, 1952 (4), 225–229.
27. Theodor Fritsch zum Gedächtnis. *Westermanns Päd. Beiträge*, 1952 (4), 283–286.
28. Herbarts Psychologie und Pädagogik des Charakters im Lichte von Allports Psychologie der Persönlichkeit. *Lebendige Schule*, 1952 (7), 449–459.
29. Wie studiert man am Pädagogischen Institut Weilburg? *Mitteilungsblatt des Weilburger Hochschulrings*. 1953, nr. 3.
30. Johann Friedrich Herbarts Ahnen. *Oldenburger Jahrbuch*, 1953 (53/54), 5–36.
31. Herbarts Pädagogik des Charakters. *Lebendige Schule*, 1954 (9), 585–593.
32. Ganzheit als Problem. *Der Heiligenberg*, 1955.
33. Emilie Bosshart: Erziehung zur Persönlichkeit auf der Grundlage von Wesen und Würde des Menschen. Zürich, 1951. *Deutsche Literaturzeitung*, 1956 (71), 50–52.
34. Was bedeutet uns Johann Friedrich Herbart? *Schule und Nation*, 1957 (3), 13–19.
35. Herbarts Psychologie und Pädagogik des Charakters. *Psychologische Beiträge*, 1957 (3), 390–406.
36. Zur Differenzierung der Ganzheit und ihrer pädagogischen Bedeutsamkeit. *Psychologische Beiträge*, 1960 (4), 405–421.
37. Der junge Herbart I (1776–1794). *Paedagogica historica*, 1961 (1), 9–38.
38. Der junge Herbart II (1794–1799). *Paedagogica historica*, 1961 (1), 348–387.
39. Eduard Spranger: Laudatio zum 80. Geburtstage. *Paedagogica historica*, 1962 (2), 394–398.
40. Der junge Herbart III (1797–1800). *Paedagogica historica*, 1963 (3), 133–190.
41. Der junge Herbart IV (1800–1802). *Paedagogica historica*, 1963 (3), 420–474.
42. Erziehung und Bildung als Voraussetzung der gesellschaftspolitischen Integration der Frau. *Deutsche Angestellten Gesellschaft. Bundeskonferenz*, 1963, 19–33.
43. Der originale Herbart. *Pädagogische Arbeitsblätter*, 1965 (17), 65–96.
44. Neue Herbart-Studien. *Westermanns Päd. Beiträge*, 1965 (17), 188–193.
45. Zur Problematik der Ganzheit und ihrer pädagogischen Bedeutsamkeit. *Pädagogische Arbeitsblätter*, 1967 (19), 73–86.
46. Zur Problematik des ersten Leseunterrichts. *Die Ganzheitsschule*, 1967 (16), 81–82.
47. Herbarts 'ABC der Anschauung'. *Die Werkprobe*, 1967, nr. 5.
48. Wie ich zu Herbart fand. *Oldenburgisches Schulblatt*, 1968, 45–51.
49. Glaube und Wissen im Denken J. F. Herbarts. *Der Evangelische Erzieher*, 1968 (20), 329–337.
50. Schulrat Dr. Scheurer zum 70. Geburtstag. *Giessener Universitätsblätter*, 1969 (2), nr. 2, 87–92.
51. Wie ich zu Herbart fand. *Pädagogische Rundschau*, 1969 (23), 349–357.
52. Herbart als Rektor der Albertina im Kampf um die akademische Freiheit. *Zeitschrift für Pädagogik*, 1969 (15), 425–434.
53. Herbart im Urteil seiner Göttinger Universitätskollegen. *Göttinger Jahrbuch*, 1971 (19), 151–169.
54. Erich E. Geißler: Herbarts Lehre vom erziehenden Unterricht. Heidelberg, 1970. *Zeitschrift für Pädagogik*, 1971 (17), 126–128.
55. Prof. Dr. Gustav Schilling – Ein Giessener Herbartianer. Zu seinem 100. Todestag. *Heimat im Bild*, 1972, nr. 47.